

RÁDAY GYŰJTEMÉNY TANULMÁNYAI 18

Lelkészek, nemesek, polgárok

Tanulmányok a Ráday Gyűjteményből

Szerkesztette
Berecz Ágnes

Ráday Gyűjtemény
Budapest, 2019

A borítón
Göböl Gáspár
feltételezett alakja
a kecskeméti keresztelőkészletről

Ráday Gyűjtemény
Felelős Kiadó: Berecz Ágnes
Nyomdai előkészítés: Fekete Sas Kiadó
Készült az OOK-Press Kft.
veszprémi nyomdájában
Felelős vezető
Szathmáry Attila
ISBN 978 963 8299 17 8
ISSN 0238 5082

© Ráday Gyűjtemény, 2019

Tartalomjegyzék

Évkönyv helyett – Előszó (<i>Berecz Ágnes</i>)	7
Bujtás László Zsigmond: Lelkészavatás egy holland hadihajó fedélzetén – Gilles Viret, a gályarab prédikátorok „ismeretlen” ismerőse	9
Berecz Ágnes: Ráday Gedeon a tudás hasznáról	33
Pataky Ildikó: A könyv hosszú útja.	48
Bíró Gyöngyi: A Ráday Gyűjtemény Könyvtárának készülő antikvakatalógusa	70
Fogarasi Zsuzsa: A kecskeméti eklézsia elveszett keresztelő készletének titkai	79
Ötvös Nagy Ferenc: Így készült a kecskeméti eklézsia elveszett keresztelő készletének rekonstrukciója	94
Varga Zsófia: Ráday (IV.) Gedeon	116
Kovács Ábrahám: Tompa Mihály egyházi munkájának protestáns szellemi háttere és teológiai gondolkodása prédikációi alapján.	130
Sárai Szabó Katalin: „A magyar író nő szerencsésen összeházasodott a kalotaszegi asszonnyal” – Női minta a 19. század végén: Gyarmathy Zsigáné, a nagyasszony	158
Szatmári Judit: „Ember az országút szélén” – A Nyugatra menekült magyarság és a Nyugat-európai Protestáns Lelkigondozói Szolgálat 1945-1950	185

szerepét a Horthy korszakban is respektálták, a konzervatív oldal női mintaállításában tevékenysége továbbra is hivatkozási alapot jelentett. „Apostoli hittel és lángoló lelkesedéssel vállalkozott Kalotaszeg népművészete kultuszának ébrentartására és terjesztésére Gyarmathy Zsigáné, Kalotaszeg nagyasszonya, aki a kalotaszegi varrottások iparművészeti remekeit elsőnek vitte be a köztudatba. Gyarmathy Zsigáné fanatizmusa azonban nemcsak lelkes szölamokban merült ki, hanem tulajdonképpen ő eszmélt rá legelőször arra a szociális igazságra, hogy a nép képzeletéből lelkedzett művészetet nem önmagáért, hanem a nép jólétének fokozása kedvéért kell fejleszteni.”⁵¹

Gyarmathy Zsigáné felismerve korának azokat a progresszív irányait, amelyek összeegyeztethetőek voltak társadalmi közege normarendszerével, életmódjával, életvilágával, felépített egy saját alkotói, szervezői, szociális karriert. Sikereit, társadalmi presztízsét a maga jogán érte el, s miközben megfelelt a tőle elvárt hagyományos női szerepeknek, kialakította saját független, önálló világát. Olyan területeken működött, amelyek a nők számára a 19. századi közeposztálybeli, „úri” világban elfogadottak voltak, a nőknek szánt szerepeknek megfeleltek, így nem lépett át egyetlen határt, keretet sem, a társadalom széles nyilvánossága elfogadta, elismerte, sőt követendő mintát látott benne.⁵²

⁵¹ KÖMÍVES Lajos: Kalotaszeg varázsereje a művészetre. *Pásztortűz*, 1929. máj. 19. 221.

⁵² SÁRAI SZABÓ Katalin: Normakövető női emancipáció. A konzervatív nőmozgalom Magyarországon a 19. század végén – 20. század elején. Replika, 2014. 85–86. sz. 85–106.

Szatmári Judit

„Ember az országút szélén”
A Nyugatra menekült magyarság és a Nyugat-
európai Protestáns Lelkigondozói Szolgálat
1945-1950

A 2017-es Gulag/Gupvi emlékév, a malenykij robotról szóló konferenciák, kiadványkötetek után¹ ebben a rövid tanulmányban a magyarság 1944-1945-ös kényszerű vándorlásának nyugati irányát kívánom felvázolni. Összekapcsolni a keleti irányba „hadifogolyként” történő elhurcolást és a nyugatra való „önkéntes” menekülést első pillanatra talán nem érthető. Ám a magyarság 20. századi nagy veszteségébe beletartozik az a pontosan fel nem becsülhető, nyugatra menekült civil lakosság, mely kényszerűségből vagy önként többé nem tért vissza szülőhazájába. 1944 őszén, 1945 tavaszán a nyugatra visszavonuló katonai egységeken túl a polgári lakosság is megindult a Vörös Hadsereg elől menekülve. A menekülés borzalmairól azóta számos visszaemlékezés, memoár, napló jelent meg neves és ismeretlen szerzőktől.² Arról azonban, hogy

¹ Gulag–Gupvi. Szovjet fogság Európában. Szerk. Kis Réka, SIMON István. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala, 2017.; Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében. Tanulmánykötet. Szerk. ERDŐS Kristóf, Kis Réka, ZILA Gábor. Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017.

² Egyik legkorábban megjelent és Nyugaton ismertté vált könyv Stella KUYLENSTIERNA-ANDRÁSSY: Ég a puszta. 1948-ban svédül, magyarul Budapest, 2012.; CSIHÁ Kálmán erdélyi püspök: *Harangszó az elsüllyedt világból*, Kolozs-

mi történt a menekültekkel a háború végén és az azt követő néhány évben, amíg elrendeződött sorsuk – hogyan tovább, haza Magyarországra vagy új hazát keresnek? – kevés információval rendelkezünk. A Ráday Levéltár ebből a szempontból igen fontos iratanyagot őriz, a Nyugat-európai Magyar Protestáns Lelkigondozói Szolgálat Magyarországra visszaszállított anyagát.

A Lelkigondozói Szolgálat iratanyaga jelenleg 84 levéltári dobozban elhelyezve, kb. 10 iratfolyómétert tesz ki.³ A dokumentumokat még Nagy Sándor, a Szolgálat vezetője rendezte tematikusan, lelkészek, lelkigondozók, lelkészi hivatalok, különböző katonai-polgári-egyházi szervezetekkel folytatott levelezések és más témák szerint, amikor az egész irategyüttes 1951-ben a Svájci-Magyar Társaság révén a Svájci Nemzeti Könyvtárba került. Az elhelyezésnél egy feltétel szerepelt, az egész anyagnak a Magyar Református Egyetemes Konvent rendelkezésére kell állnia, amikor az teljes szabadságát visszanyeri.⁴ Erre 1990-ben került sor,

---

vár, 2006.; SZABÓ Andor: *Feltámadásaim. Egy református lelkész élettörténete*. Református Missziói Központ, 2007.; KÁLMÁNCHÉY Antal: *Hazától hazáig. Memoár a XX. századból*. Budapest, 2000.

³ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban RL) C/218 Nyugateurópai Magyar Protestáns Lelkigondozói Szolgálat iratai (korhű elnevezése a Szolgálatnak 'Nyugateurópai', nem Nyugat-európai)

⁴ „Erlauben Sie uns, dass wir Ihnen unseren wärmsten Dank ausdrücken für das freundliche Verständnis und die wertvolle Hilfe, die Sie uns dadurch zeigten, dass wir unsere Arhiven (zur Zeit 3 Kisten) in der Bibliothek der Ungarisch-Schweizerischen Gesellschaft (Schweizerische Landesbibliothek Bern) in Sicherheit setzen konnten. Da die schweren 6 Jahren ein Kapitel für sich im Leben der ungarischen reformierten Kirche bedeuten, sind diese Dokumente von historischen Wert. Wir sind froh, dass Sie auch mit dieser unserer Bitte einverstanden sind, dass diese Dokumente in einem späteren Zeitpunkt, wenn der General Konvent unserer Kirche seine volle Freiheit wieder zurückgewinnt, zu seiner Verfügung stehen sollen.” Nagy Sándor és Soós Géza levele Karl Irlethez, a Svájci-Magyar Társaság elnökéhez.

amikor Benda Kálmán gyűjteményigazgató révén, az ő személyes kapcsolatainak köszönhetően az anyag végül a Ráday Levéltárban nyert elhelyezést, s nem az országos Zsinati Levéltárban, sem pedig a Sárospataki Kollégium Könyvtárában, ahol a nyugati magyar reformátusságra vonatkozó dokumentumokat őriznek.⁵

Ember az országút szélén – Wass Albert regénycíme⁶ nem véletlenül került a tanulmány élére. Egyrészt az író regénye arról az időről szól, amikor a magyarság százezerszám Európa országútjain vándorolt, de ennél szorosabban is kötődik Wass Albert a Lelkigondozói Szolgálathoz: regényét a Szolgálat is terjesztette, sőt maga az író a Szolgálat tagja volt hamburgi tartózkodása alatt (polgári foglalkozása ekkortájt éjjeliőr volt) mint diakónus.⁷

Amikor 1945. májusában véget ért a háború Európában, több mint egymillió kitelepített és elhurcolt magyar tartózkodott Ausztriában és Németországban. Katonák, rendőrök, csendőrök, levették, köztisztviselők, kitelepített intézmények és vállalatok alkalmazottai, diákok, a szovjet megszállás elől menekülő férfiak és asszonyok, politikusok, újságírók, művészek, a német nemzeti szocialista hatóságok által elhurcolt közéleti emberek és koncentrációs táborokban fogva tartott zsidó polgárok.⁸ Miután Szálasi átvette a hatalmat, a közelgő Vörös Hadsereg elől az ország személyi és anyagi erejét menteni szándékozva egy 1944. október

---

München, 1951. augusztus 28. RL C/131 Ladányi Sándor iratai „m”-sorzat, 10. doboz. Az iratanyag magyarországi elhelyezésével kapcsolatos levelezés másolatban.

⁵ Uo.

⁶ Wass Albert: *Ember az országút szélén*. Első kiadása 1950-ben jelent meg Németországban, terjesztésében a Szolgálat is részt vett. Nagy Sándor körlevele München, 1950. június 25. RL C/218 81. d. Központ II.

⁷ C/218 81. d. Wass Albert

⁸ BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945-1985*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989. 13. sköv.

20-i kormányrendelet szabályozta a kiürítéseket és kitelepítéseket.⁹ Először a Dunántúl nyugati szegélyére – Sopron-Kőszeg-Szombathely – menekítették az embereket, hivatalokat és javakat, majd 1945 elején innen tovább Ausztriába.

A Lelkigondozói Szolgálat kezdete egyidejű ezzel a kitelepítési hullámmal. Ravasz László püspök, az Egyetemes Konvent lelkesi elnöke Nagy Sándor konventi titkárt¹⁰ bízta meg a kitelepült, elmenekült magyar reformátusok lelkigondozásának megszervezésével 1944. decemberében.¹¹ Nagy Sándor 1925 és 1941 között bukaresti missziói lelkészként szolgálva szerzett tapasztalatokat a szórványban élő hívek lelkigondozásáról, a második bécsi döntést követően hagyta el Romániát és Ravasz László nevezte ki konventi titkárrá Budapesten. Nagy Sándor Szombathelyen kezdte meg a szolgálat szervezését.

„A kitelepítési ügygel kapcsolatban... lelkésztestvéreimet nyomatékosan figyelmeztetni kell arra, hogy ne ringassák magukat

⁹ 1944 őszén több lépésben rendelték el a magyarországi kormányzervek, intézmények kitelepítését, először Észak-Erdély területéről, majd novemberben már Budapestről, Sopron, Kőszeg és környékére.

¹⁰ Nagy Sándor (1896 – 1954) református lelkész, 1923-1924 Kalotaszegen, 1925-1941 Bukarestben szolgált, utóbbival egyidejűleg az óromániai (regáti) szórványmisszió vezetője is. 1941-1944 konventi titkár, szórványszakértő. 1945-1952 között a Nyugat-európai Protestáns Lelkigondozói Szolgálat vezetője, majd vezetőlelkésze. 1952-ben az USA-ba emigrált. 1953-ban Detroitban megalakult a Szórványban Élő Magyar Református Egyház, ahol Nagy Sándor mint a Konvent által kinevezett lelkész volt jelen, ez biztosította a jogalapot a működéshez (közben Magyarországon az Egyetemes Konvent megszűnt), létrejött a Szabad Magyar Reformátusok Világszövetsége. Nagy Sándor az Evangéliumi Világszolgálat levelező lelkészeként hunyt el 1954-ben.

¹¹ Az Egyetemes Konvent 1944. decemberi 7876/1944 sz. akta megtalálható itt: http://nyemrlsz.newlights.info/images/tortnelmi_hatter/RefEgytKonv_7876-1944-4.gif (Letöltés dátuma: 2019. 02. 25.)

vérmes reményekben a Németországban reánk váró helyzet felől sem a javadalmazás, sem pedig az ott künti lelkesi munkalehetőségek tekintetében. Fel kell készülnünk arra, hogy majd Pál-apostoli módon, esetleg fizikai munkásokként kell éljünk és csak fentmaradó szabadidőnkben végezhetjük a lelkigondozói feladatokat, különösen ha a ref. polgári kitelepülő kevesebb lesz és akiknek egy-egy telephely lelkigondozása teljes munkaerejét nem fogná lekötni. Emellett szemünk előtt kell tartanunk a kitelepülésre jelentkezett tanárok analógiáját is, akik itt nyilatkozatot kell tegyenek abban a tekintetben, hogy a vkminiszter [vallás- és közoktatásügyi miniszter] rendelkezése alá bocsátják magukat munkabeosztás tekintetében és abban is, hogy amikor erre utasítást kapnak, visszatérnek Magyarországra. Tőlünk is fognak ilyen értelmű nyilatkozatot kérni azzal, hogy a vkmin. [vallás- és közoktatásügyi miniszter] megbízásából bármely olyan munkát el kell vállalnunk, mi a lelkesi mivoltunkkal nem összeegyeztethetetlen. – Ezzel szemben a németországi javadalmazásunk folytonossága felől írásbeli megnyugtató választ a mai napig még nem kaptam.”¹² A Szolgálat tényleges megszervezésére a háború befejezése után kerülhetett sor, a szervezeti keretek kiépítése csak 1946-ban történhetett meg. A harcok befejezése után a Németország, Ausztria különböző részein szétszóródott lelkészek – brit, amerikai, francia zónákban – egymástól elszakadva csak közvetlen környezetükben végezhetek lelkesi szolgálatot, mármint ha családjuk ellátása mellett ezt meg tudták tenni. Nagy Sándor adata szerint akár 300 lelkész is tartózkodott Nyugaton¹³, akiknek nagy

¹² Nagy Sándor levele Szigethy Bélához. Szombathely, 1945. jan. 18. RL C/218 62. d.

¹³ RL C/218 72. d. 2., 82. d. Kimutatás a Németországba kihozott magyar protestáns lelkészekről 1946. 259 lelkészt, illetve néhány tanítót sorol fel tartományonként, illetve megszállási zónánként, 108-259. szám alatt a hazatértek névsora.

része hamarosan hazatért. Egy évvel később, 1946-ban az amerikai hatóságokhoz küldött leveléhez 133 magyar protestáns lelkész névjegyzékét mellékelte¹⁴ – s ebből 28-ról úgy tudta, hogy időközben hazatért Magyarországra.

Nagy Sándor csaknem egy évvel a háború befejezése után, 1946 márciusában a következőt írta az amerikaiaknak szánt tájékoztató jelentésében:

„A ma Németországban lévő magyar protestáns (református és evangélikus) lakosság a háború folyamán a koncentrációs lágererekbe kihurcolt, a katonai kiürítő rendelkezések folytán kényszerűen kitelepített, a különböző hivatalokkal, kórházakkal, tanintézetekkel, gyárakkal, vállalatokkal és más intézményekkel átköltöztetett, és a fokozatosan közeledő szovjet arcvonal életveszélyei elől félelmükben kimenekültekből, továbbá a háború befejezése után itt leszerelt katonák és hadifogolytáborok népéből, valamint mindezek családtagjaiból tevődik össze. Számuk 1945 derekán jóval felül volt az egy millió. Ez a szám a hazaszállítások folyamán jelentősen lepadt ugyan, de a hazaszállítás eddigi lassú menete, sokféle akadálya és gyakori szünetelése folytán kiszámíthatatlan, hogy a még kint lévő több százezernyi tömeg mikor kerülhet haza Magyarországra. Lakóhelyeik: A hazaszállító gyűjtőlágerek, a hadifogolytáborok, a sok száz helyen szétszórt kisebb-nagyobb civil lágererek és telephelyek, valamint az amerikai és az angol megszállási zóna egész területén Németország és Ausztria városaiban, falvaiban és munkatelepein, lágeren kívüli szétszórtságban.”¹⁵

A Szolgálat megszervezése 1945-ben fokozatosan történt meg. Nagy Sándornak, akinek egyedül volt hivatalos megbízatása a Konvent részéről, sikerült felvennie a kapcsolatot nemcsak a református polgári lelkészekkel, de csatlakoztak a felbomló katonai

¹⁴ RL C/218 77. d. 3.

¹⁵ Nagy Sándor levele. Landshut, 1946. márc. 7. RL C/218 77. d. 3.

alakulatok protestáns tábori lelkészei és tartalékos lelkészei, reformátusok, evangélikusok, unitáriusok egyaránt, így a lelkigondozói munka a kezdetektől ökumenikus jelleget öltött. A szervezeti keret kiépítésére 1946 év elején került sor egy közösen tartott lelkészi értekezleten.¹⁶ A Németországi és Ausztriai Magyar Lelkigondozói Szolgálat élére háromtagú Vezetőbizottságot állítottak, melynek tagjai: Nagy Sándor református konventi titkár, és vezető lelkész-ként Borbás Antal református tábori főesperes¹⁷ valamint Egyed Aladár evangélikus főesperes¹⁸ voltak. A munkát és a felügyeletet az egyes megszállási zónák, ezen belül egyes tartományok között osztották fel. Megalakult a Magyar Protestáns Segélybizottság, megindult a sajtószolgálat, s megjelent lapjuk Harangszó címmel.

Kik vettek részt a Szolgálat munkájában? Azok a Németországban, Ausztriában rekedt és önkéntesen jelentkező tábori és civil lelkészek, akik hazatérésükig vagy éppen kivándorlásukig vállalták, hogy egy-egy területen elvégzik a protestáns magyarok lelkipásztorlását. Ahogy fogyott a hívek száma, úgy csökkent a Szolgálat munkatársainak létszáma is. Különösen 1948-tól, amikor egyre nagyobb arányúvá vált az Észak- és Dél-Amerika felé történő kivándorlás. A lelkészek nevei közül kiragadva: Borbás Antal református tábori főesperes, Tunyogi Csapó András, Kardos

¹⁶ Nagy Sándor összefoglalója a Szolgálat megalakulásáról és eddigi munkájáról. Landshut, 1950. jan. 28. RL C/218 72. d. 2. Brit zónai felügyelő lelkész

¹⁷ Borbás Antal (1889-1982) református lelkész, tábori főesperes, később Kanadában és az USA-ban lelkész, 1951-52 Windsor, 1968-1982 San Francisco. A Lelkigondozói Szolgálatban résztvevő lelkészekre, későbbi életútjára vonatkozó adatokra lásd NAGY Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. 2. jav. bőv. kiadás. Budapest, 2000.; PUSKÁS Julianna–KOVÁCS Ábrahám: *Amerikai magyar református lelkészek életútja adattári rendszerben 1891-2000*. Debrecen, 2017

¹⁸ Egyed Aladár (1890–1974) evangélikus lelkész, tábori főesperes, később az USA-ban lelkész.

Lajos, Adorján Ferenc, Balázs József, Csia Kálmán, Kobza Dániel, Kur Géza, Segesváry Lajos, Szikszay István, Soós Géza, Szigethy Béla, Toókos Károly református lelkészek, vagy Belotopoczky Lajos evangélikus lelkész, Asbóth Gyula evangélikus táborigazgató, Nagy Zoltán unitárius lelkész¹⁹ és még sokan mások. De világiak is részt vettek a Szolgálatban diakónusként pl. az említett Wass Albert. 1948-tól épp a meginduló kivándorlás miatt voltak be több világit a munkába: Koszorús Ferenc²⁰ vezérkari ezredes, a Lelkigondozói Szolgálat főgondnoki tisztét töltötte be.

Miből állt a lelkigondozás? A lelkésznek először a híveket kel-

¹⁹ Tunyogi Csapó András (1907–1987) református lelkész, később Norfolokban, USA teológiai tanár.

Kardos Lajos református lelkész

Adorján Ferenc (1907–1991) református lelkész, később Auszráliában, Erdélyi Világszövetség alapító társelnöke.

Balázs József református lelkész

Csia Kálmán (1911–?) református lelkész, később a Bethlen Otthon, USA felügyelője

Kobza Dániel református lelkész

Kur Géza (1893–1981) református lelkész, később az USA-ban

Segesváry Lajos (1907–1964) református lelkész, később az USA-ban

Szikszay István (1914–1991) református lelkész, később Bangor-ban, USA teológiai tanár

Soós Géza (1912–1953) a Soli Deo Gloria diákszövetség, részt vett az ellenállási mozgalomban, Svájcban lelkészi diplomát szerzett, majd az USA-ban református lelkészként tevékenykedett.

Szigethy Béla (1910–?) református lelkész, később az USA-ban

Toókos Károly (1886–?) református lelkész

Betopolczky Lajos evangélikus lelkész

Asbóth Gyula (1904–1985) evangélikus lelkész, 1954-től Detroit-ban, USA

Első Magyar Lutheránus Egyház lelkésze

Nagy Zoltán (1914–?) unitárius lelkész

²⁰ Koszorús Ferenc (1899–1974) vezérkari ezredes, a németországi és ausztriai menekült magyar református egyház konzisztóriumának elnöke és főgondnoka.

lett számbavenni, ami nem mindig bizonyult egyszerű feladatnak: voltak táborlakók, voltak táboron kívül nagy szétszórtságban élők, s közben számuk folyamatosan változott, folyamatos volt a fluktuáció. Először a hazaszállítások miatt volt jelentős a változás, ez 1946 után megszűnt, a kint maradtak ezután már megélhetési szempontok szerint változtatták lakóhelyüket. A lelkész a hívek felkutatása után a gyülekezeti alkalmakat szervezte meg, illetve sok esetben a táborlakók, vagy egy település vonzáskörzetében élő több református hívő kérte meg a lelkészt, hogy hozzájuk is eljusson. Az odautazás a megszállt területeken sok adminisztrációs feladattal járt: engedélyt kellett szerezni, a közlekedést és esetleg a szállást megoldani, a kezdeti időkben az úrvacsorás istentisztelet megtartásához a szent jegyeknek kenyeret és főleg a bort biztosítani. A lelkészek havi jelentéseikben számoltak be az elvégzett szolgálatról, hány alkalommal tartottak istentiszteletet, bibliórát, résztvevők száma miképpen alakult, milyen anyakönyvi ügyekben jártak el – keresztesítés, házasság, temetés, áttérések.

A lelkészek legfontosabb feladatai közé tartozott a segélyek elosztása. A háború utáni Németországról mondotta a pápa, hogy az egy nagy szegényház.²¹ A magyarság a többi, Németországban lévő más nemzetiségű menekült csoportok között „egészen különleges helyzetet” foglalt el. A megszálló hatalmak „volt ellenségnek” tekintették, s ez okból semmilyen támogatásban nem részesítették. A németek idegen testnek érezték maguk között a magyarságot és várták, hogy mikor távozik akár keleti, akár nyugati irányban.²² Ezzel szemben más menekült népcsoportok – lengyelek, ukránok,

²¹ Stella KUYLENSTIARNA-ANDRÁSSY : Ég a pusztá. Útja a pápához ...

²² Nagy Sándor az Ökumenikus Egyháztanácsnak írott levelében számolt be a Szolgálat helyzetéről és kérte, hogy az Ökumenikus Tanács diplomáciai védelembe részesítse azt. Landshut, 1946. november 9. RL C/218. 75. d. Ökumenikus Egyháztanács

szerbek, jugoszlávok, baltiak a megszálló hatalmak minden irányú támogatásában és ellátásában részesültek. A segélyek lehettek akár német egyháziak, akár az osztrák Hilfswerktől kaptak, vagy éppen Amerikából érkezett segélyek. Az irategyüttesben jelentős mennyiséget képviselnek a segélyek adminisztrálásával kapcsolatos iratok, listák, elismervények, kérések stb. És az csak természetes, hogy a segélyosztással mindig jár konfliktus, ki hogyan részesül belőle? A pénzügyi segélyek mellett érkeztek csomagok az Ökumenikus Egyháztanáctól, az amerikai protestáns egyházaktól, egyes gyülekezetektől vagy éppen magánszemélyektől – mind magyaroktól, mind nem magyaroktól.

A menekültlét magával hozza, hogy előbb-utóbb felmerült a kérdés a menekültekben: hogyan tovább? Akik haza akartak térni, az 1946-os transzportokkal haza indultak, ám jelentős számú menekült maradt továbbra is Németország, Ausztria területén. A Szolgálatban résztvevő lelkészek 1945 végén, 1946 elején első, Nagy Sándornak írott leveleit olvasva – mindből kicsengett a hazatérés gondolata. A kisgyermekesek többen említették, hogy a jobb időre várva, de készülnek haza.²³ Más kérdés, hogy voltak olyan lelkészek is közöttük, akiknek bizonytalanná vált, hova térhetnek haza. Azokról van szó, akik a visszacsatolt területekről jöttek el, menjenek most vissza Csehszlovákiába, Romániába?²⁴ Nagy Sándor ugyan már konventi titkár volt, nem romániai lelkész, de családja

²³ Pl. 1945 végén Asbóth Gyula evangélikus lelkész írta, hogy sok a kisgyermekes család, akik tavasszal mennének haza. Echenau bei Erlangen, 1945. november 5. RL C/218 37. d. Asbóth; Tunyogi Csapó András hasonlóképpen: már csak kisgyermekai miatt sem indulhat tavasz előtt haza, felesége, négy és két éves gyermekei, 63 éves anyósa is vele vannak. 1946. február 9. RL C/218 37. d. Tunyogi Csapó

²⁴ A Nagy Sándor az általa készített lelkész névjegyzékekben többnyire azt is feltüntette, az illető lelkész hol szolgált előtte. Nagyon sokan Erdélyből indultak, voltak még felvidékiek, illetve anyaországiak.

Budapesten maradt, évekig csak levélben kapott hírt feleségéről, két fiáról. A kint maradók között többen voltak hasonló helyzetben. Az első években a lelkészek többsége addig maradt volna, míg vannak kint magyarok. 1947-ben változott a helyzet és a még kint lévők – hallva az otthoni híreket – már nem Magyarország felé vették az útirányt.

A Lelkigondozói Szolgálat történetében, miként a hazai egyházak életében is, fordulópontot jelentett 1948. Az addig a Magyarországi Református Egyházhoz tartozó Szolgálat egyszeriben felettes és az elismertségét biztosító háttér nélkül maradt. Egyrészt még bőven volt odakint magyar menekült, akik gondozásra szorultak – 1948 nyarán a magyar protestáns hívek számát Németország és Ausztria területén 18000-re teszi Nagy Sándor, a lelkészek és lelkigondozók száma pedig 50 –, másrészt a lelkészek számára a hazatérés nem lett volna veszélytelen – lásd magyarországi politikai helyzet. A megoldást végül az jelentette, hogy a Konvent a németországi és ausztriai lelkigondozói munka irányítását és felügyeletét átadta az Egyetemes Egyháztanács (Egyházak Világtanácsa) Menekültügyi Osztályának.²⁵ Itt kell megemlítenünk Dienes Barna²⁶ nevét, aki amerikai magyar református lelkészként, majd az Egyházak Világtanácsának

²⁵ RL C/218 62. d. Másolatban Ravasz László levele Egyed Aladár evangélikus főespereshez. Budapest, 1948. február 26. „Kezdetől fogva tudtuk, hogy Nagy Sándor református lelkész jelenlegi beosztásában is igen értékes munkát végez. Ezért nagy örömkre szolgál, hogy amikor a magyarországi református egyház egyetemes konventje Nagy Sándornak és munkájának a szükséges irányítást és támogatást nem tudja megadni, ezeket az Egyházak Világtanácsa átvállalja.”

²⁶ Dienes Barna (1895–1950) amerikai magyar református lelkész, tanár, a második világháború után a magyar menekültek Európából Dél-Amerikába történő kivándorlását segítette elő az Egyházak Világtanácsának genfi központja által kinevezett vezetőként http://www.dienes.hu/?page_id=30 (Letöltés dátuma: 2019. 02. 25.)

megbízottjaként sokat tett a menekült magyarságért, a dél-amerikai kivándorlás előkészítéséért, épp e munka közben érte a halál 1950-ben Buenos Airesben.²⁷ 1948-ban Magyarországról újabb kivándorlási hullám indult, ami feszültséget keltett a korábbi menekültek és az újak között, akik nem számítottak arra a szegénységre, amilyen körülmények között éltek az 1945 óta kint maradtak.²⁸ A magyarországi fordulat politikai és egyházi téren az emigrációban is éreztette hatását. Míg a katolikusok Mindszentyre hivatkozva az ellenálló katolikus egyházat tekintették példaképnek, a protestánsokat megalakuvónak, egyenesen árulónak tekintették. Emigráns lapok néhány példánya is akad az iratok között, melyek Révész Imre²⁹ református püspök 1948-es debreceni szereplésével foglalkoznak: a Függetlenségi Nyilatkozat 100 éves évfordulóját ünnepelték a debreceni Nagytemplomban, Rákosi köszöntése.³⁰ Érdekes momentumként néhány levélből kiviláglik az a terv, hogy egyesek szerették volna rávenni Ravasz László³¹ püspököt 1948 nyári svájci útja alkalmával, maradjon odakint, hogy „a magyar szellemnek végre legyen a sza-

²⁷ RL C/218 77. d. 3. Dienes Barna genfi levelei Nagy Sándorhoz 1947; 78. d. 19. Dél-Amerika Dienes Barna és Nagy Sándor levélváltása 1948; 52. d. „Vezető lelkész” dosszié: Dienes Barna 1948. évi jelentéséből részlet a latin-amerikai kivándorlás lehetőségeiről

²⁸ „A névsorok bizonytalanságát elsősorban az új menekültek okozzák. Különösen 1948. júliusától indult meg az új menekültek nagyobb mérvű ideáramlása. A két felfogó állomás, Graz és Linz havi több száz-as protestáns átlagot jelent.” Harsányi András ausztriai vezető lelkész jelentése. Linz, 1949. febr. 1. C/218 72. d. 3. Ausztria

²⁹ Révész Imre (1889–1961) református lelkész, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke 1938–1949, 1948-ban az állammal kötött Egyezmény aláírója.

³⁰ RL C/218 71. d. 9. Sajtó

³¹ Ravasz László (1882–1975) református lelkész, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1921–1948, a két háború között a magyarországi reformátusság emblematikus vezetője, 1956-ban az egyházi megújulás élére állt.

bad külföldön egy kritika és fenntartás nélkül elfogadott hangja.”³² A Lelkigondozói Szolgálat távol tartotta magát minden politikai megnyilvánulástól, a menekültek közötti többféle irányzat ténykedését nem engedték be az egyházba.³³ A Ravasszal kapcsolatos tervre jegyezte meg Harsányi László,³⁴ ausztriai vezető lelkész, hogy a református egyház kettészakadásához vezethetne, Bereczky³⁵ és Ravasz követőkre.³⁶ Ravasz László Soós Gézánn keresztül üzenté, hogy „csináljuk tovább a munkát, reá azonban lehetőleg ne hivatkozzunk. Muraközy³⁷ is üzent közvetve, hasonló értelemben, többjök üdvözlését és helyeslését tolmácsolva. Megnyugvás ez számunkra.”³⁸

1948 után elsődleges feladattá vált a kivándorlás elősegítése, hívek és lelkészek indultak az új világ felé. A Szolgálat segítette a hívek kivándorlásra regisztrálását, hiányzó irataik pótlását, az ügyintézésben áthidalta a nyelvi nehézségeket stb. (A Szolgálat iratanyagában számtalan kivándorlási névjegyzék található, sze-

³² Izsák-Gyarmathy László levele Bregenz, 1948. jún. 8. RL C/218

³³ „Nagy Sándor politikamentes bölcsességén tört meg a kint lévő magyarok olyan politikai próbálkozása, mely esztelen kalandokba vitte volna a magyarságot. És ahhoz, hogy ilyen törekvés a józanabb elemek felett úrrá ne lehessen, az ő tekintélyére van szükség.” Egyed Aladár evangélikus főesperes levele Ravasz Lászlóhoz. Eichendorf 1947. december 29. RL C/218 62. d.

³⁴ Harsányi László (1909–?) református lelkész, nem azonos Harsányi László (1884–1968) amerikai magyar református lelkésszel, az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja szerkesztőjével.

³⁵ Bereczky Albert (1893–1966) református lelkész, 1930-tól Budapest Pozsonyi úti gyülekezetben, a II. világháború alatt az ellenállás és zsidómentés egyik szervezője, 1948-tól a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke Ravasz László lemondása után.

³⁶ Harsányi András levele Nagy Sándorhoz 1948. máj. 30. RL C/218 72. d. 9. Ausztriai felügyelő lelkész

³⁷ Muraközy Gyula (1892–1961) református lelkész, 1932-től Budapest Kálvin téren, 1955-ben nyugdíjazták, 1957 Konvent, majd ismét Kálvin téren lelkész.

³⁸ Koppány János levele Schwarzach, 1948. okt. 8. RL C/218 72. d. 9.

mélyi kartonok, fényképes adatlapok.) A kivándorlás elsődleges célpontja Észak- és Dél-Amerika, valamint Ausztrália volt. Minek alapján választottak a kivándorolni szándékozók? Sok esetben a fő szempontot az jelentette, hogy hová kapnak hamarabb beutazási engedélyt és nem pedig az, hol tudnának hamarabb és kevesebb nehézséget leküzdve új egzisztenciát teremteni. Nagy Sándor a Buenos Airesbe kivándorolt Tompa házaspárnak a következőket írta levelében: „Bizony sokan írnak hasonlóan nemcsak Argentínából, hanem a világ más részeiből is, mint Maguk, hogy: 'Kétszer is gondolja meg, aki ki akar vándorolni.' De hát, amint saját magukról tudhatják, az emberek bíznak Istenben is, jó szerencsájükben is és magukban is és nemhogy kétszer, de még egyszer sem gondolják meg, hanem csak azt érzik, hogy 'innen el'... Ma is sokan vannak, akik azonnal hajlandók elindulni oda, ahonnan hamarabb kapják meg a beutazási engedélyt, aztán: 'ahogy esik, úgy puffan!' ... Már igazán úgy van vele a szegény magyar mint a régi nóta mondja: 'Elöl víz, hátul tűz...'”³⁹ 1948-ban a világpolitikai helyzet is mindinkább a kivándorlásra sürgette a menekülteket, a lelkészek leveleiből kitűnik, hogy komolyan féltek a harmadik világháború kirobbanásától. A fogadó országok azonban különböző kitételek alapján válogathattak a kivándorlók között. Így például az USA-ba katonaviselt nem kapott engedélyt, Dél-Amerika országaiba hatvan év fölött nem, bizonyos foglalkozásúak előnyben részesültek – a Kanadába szándékozók ezért mind beírták adatlapjukra, hogy farmernek mennének stb. A holland eredetű református

³⁹ Nagy Sándor levele Tompa Ferenchez és feleségéhez Buenos Aires-be, Argentínába. Landshut, 1949. június. 14. RL C/218 62. d. Nagy Sándor biztatja is a kivándoroltakat: „csak ne csüggedj el, amiért a kezdet nehéz, lesz az még sokkal jobban is, a székely kitartáson és szorgalmon nem foghat ki semmi.”

egyház 400 magyar református D.P.⁴⁰ családnak az USA-ba történő kivándoroltatására tett ígéretet – erről írt Vincze Károly⁴¹ református lelkész az USA-ból Nagy Sándornak: „A megkeresést vegyétek komolyan s csak mindennemű munkára kész és egy szigorúan református közösségbe beilleszkedésre alkalmas családokat keresetek ki.”⁴² Amire Nagy Sándor így válaszolt: „A mi híveink itt Németországban ötödik esztendeje olyanok, mint a kigyomlált és út szélére vetett gyom. Azok az életkörülmények, amelyek közé máig kárhozottattak, gonoszabbak, mint a hitleri idők koncentrációs lágeri voltak, mert ott csak a testüket ölték meg az áldozataiknak, de itt a lelküket is kínpadra feszítik. Dolgozni és keresni nem engedik híveinket, emberi ellátásban nem részesítik, hanem rongyosan és éhesen és betegesen a bűn minden kísértésének kiszolgáltatják. A mi köztük való papi szolgálatunkat pedig döbbenetes fősვნységgel és felháborító nagyképűséggel bénítják. Nem Te írod le először a fent idézett mondatot, hanem két esztendeje minden kivándoroltatási akció szerény, alázatos és dolgos angyalokat keres itt...”⁴³

A több éves tábori élet igen nagy emberi nyomorúságot okozott anyagi, szellemi, erkölcsi téren – világlott ki egyértelműen a lelkészi jelentésekből: „híveinknek a nagy anyagi nyomorúságban való lelki megkeményedése és érzéketlensége olyan hatásokra és magatartások kiváltására volt alkalmas, melyek kedvezőtlenül hatottak a közvetlen lelkigondozói munkára. A Szolgálatunk által végzett segélyezéseknek megvolt az a veszedelme, hogy a hívek egy része a Szolgálatot és ezen keresztül az egyházat egyszerű népjóléti

⁴⁰ D. P. displaced person – „dipi” hontalan személy

⁴¹ Vincze Károly (1898–1954) amerikai magyar református lelkész, esperes, Carteret, Perth Amboy, USA

⁴² Vincze Károly levele Perth-Amboy, 1949. szeptember 23. RL C/218 78. d. Észak-Amerika.

⁴³ Nagy Sándor levele Vincze Károlyhoz. Landshut, 1949. okt. 20. RL C/218 78. d. Észak-Amerika

szervnek tekintse, a juttatások során szenvedett vélt sérelmek, valamint az ilyenek során előforduló tényleges tévedések pedig voltak a Szolgálat lelki munkájától való elfordulásnak is okozói.”⁴⁴ Az anyagi nyomorúságon, az erkölcsök meglazulásán túl azt is észrevették a lelkészek, hogy az ifjúság az idegen környezetben elveszíti magyar identitását. Magyar nyelvű kiadványokkal, könyvekkel, folyóirattal vagy éppen nyári táboroztatással próbálták ezt a beolvadási folyamatot lassítani.⁴⁵

Ahogy a kivándorlással egyre fogyott a hívek száma, a lelkészek is sorra hagyták el Európát, Nagy Sándor 1952-ben távozott az USA-ba.⁴⁶ A hányattatás éveiben számos esetben szoros kapcsolat alakult ki az egymásra utalt menekültek és a Szolgálat munkatársai között. Ennek szép példája az Ausztráliába kivándorló Nagy Elek presbiter búcsúzó levele Szigethy Béla lelkészhez, melyben iskolázatlan kézre valló, ám annál melegebb hangú sorokkal köszönt „mindenkit, akiknek szeretetébe részünk volt” és kéri „a jó Istent hogy vezéreljen el titeket is a választott uj hazába.” Emlékezzünk mi is a Magyarországra vissza nem térő, a „nagy világban” új ha-

⁴⁴ Harsányi András ausztriai vezető lelkész jelentése. Linz, 1949. febr. 1. RL C/218 72. d. 3. Ausztria

⁴⁵ „Muskátli. A magyar család kézirata” címmel jelent meg az a magyar nyelvű időszaki kiadvány, melyben épp erről a folyamatról ír a szerző: „Feleségem répát aprított, négyéves kislányom odament hozzá és így szólt. Anyuka hadd segítsék Neked 'kleinmacholni' a répát. ... Ha így megy tovább, mindig több lesz a német szó és mind kevesebb a magyar, s lassan észrevétlenül már egészen németül fogunk beszélni. ... Ember, ne feledd el: magyar vagy! Egyetlen kincsed a nyelved maradt meg. Órizd, ápolj, tartsd meg.” Muskátli 1. évf. 2. szám 1948. febr. 15. RL C/218 151. d. Lapszemle

⁴⁶ A Szolgálat utódjaként először a Szórványban Élő Magyar Református Egyház (SzÉMRE) alakult meg 1953-ban Detroitban, majd 1957-ben annak jogutódjaként a ma is működő Nyugat-európai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat, <https://nyemrlsz.newlights.info/index.php/szolgalatunk/toertelenmi-hatter> (Letöltés dátuma: 2019. 02. 25.)

zát kereső magyarokra Nagy Elek presbiter versével, melyet a Harangszó számára küldött:

FOHÁSZ A TENGEREN

A Hullámzó Tengeren,
Édes Atyám Te Légy Velem,
Ha csüggeszt is a Félelem,
Légy Oltalmam Segedelmem.
Küldj Vigasztalást Angyaliddal,
Érte Szívem Áld. Magasztal.

Mindenható én Istenem.
A Szent Lelked Legyen velem.
Vezéreljél Kézenfogva,
Új Hazába Új Otthonba.
Nyújtsd felém az Áldó Kezed
Szenteltessék meg a Neved. Amen.

*Nagy Elek presbiter Schweinfurt
1949. IX. 25.*⁴⁷

⁴⁷ Nagy Elek levele Schweinfurt, 1949. IX. 30. RL C/218 69.d. Szigethy Béla II. dosszié